

Джерела та література

1. Драгоманов М. Борьба за духовную власть и свободу совести XVI – XVII столетии // М. Драгоманов Вибрані праці у трьох томах. Історія. Педагогіка. Публіцистика. – К., 2006. – Т. 1. – Кн.1 – С 53 – 194.
2. Драгоманов М. Про братство Хрестителів, або Баптистів на Україні. – Коломия: "Друкарня М. Білоуса", 1893. – С 4, 9, 11.
3. Драгоманов М. Рай і поступ. – К.: Ранок, 1906. – 80 с.
4. Драгоманов М.П. Что такое украинофильство? // М. Драгоманов Вибрані праці у трьох томах Т.І., Кн.2: Історія, публіцистика, політологія К: «Знання України» 2007.. – С.3 – 40.
5. Драгоманов М. Чудернадські думки про українську національну справу // М. Драгоманов Вибрані праці у трьох томах Т.І., Кн.2: Історія, публіцистика, політологія К: «Знання України» 2007. – С 49 – 194 .
6. ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр. 44069. – 235 арк.
7. ІР НБІВ – Ф 172 – Спр. 9 – 123 арк.
8. Максимович М. О участии и значении Киева в общей жизни России // Максимович М. О Вибрані твори / В. Короткий (упоряд, вступ. ст./ – К.: Либідь 2004 – С 30 – 32.

Аннотація

Анализируются взгляды М. Драгоманова на причины, предусловия, понятие и последствия реформации церкви для развития человечества.

Ключевые слова: духовная жизнь, религиозная жизнь, реформация церкви.

Annotation

M. Dragomanov's views are analyzed on cause, preconditions, concept and consequences of reformation of church for mankind development.

Keywords: spiritual life, religious life, church reformation.

УДК 94(092)(470-571)»19»

**Олег Шевченко
(Київ)**

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД РОСІЙСЬКОГО КЛАСИЧНОГО АНАРХІЗМУ ХІХ СТ.: М.О. БАКУНІН, П.О. КРОПОТКІН.

У статті досліджено ідеї класиків російського анархізму і світової політичної думки, М.О. Бакуніна (1814-1876), П.О. Кропоткіна (1842-1921). Особлива увага приділяється сучасному значенню їх поглядів, які здійснили важливий вплив на анархістський рух Росії та різних країн світу, аналізуються основні лінії еволюції їх переконань.

Ключові слова: анархізм, політична свідомість, рівність, прогрес, суспільство.

Перехід українського суспільства від однієї моделі політичного управління до іншої викликає необхідність перегляду сталих норм у взаємовідносинах, що склалися між суспільством і державою. Це спонукає до пошуку нових неординарних концепцій, доктрин, теорій, які дозволили б

виробляти нестандартні підходи в ухваленні політичних рішень, що стосуються вдосконалення української державності, формування громадянського суспільства, демократичних принципів організації влади і системи управління. Тому вивчення історії російського анархізму XIX ст., представляє великий інтерес як в теоретичному, так і практичному сенсі.

Метою статті є аналіз ідей класиків російського анархізму і світової політичної думки, М.О. Бакуніна, П.О. Кропоткіна.

Росія дала світу самобутніх теоретиків, що здійснили вагомий внесок у розвиток світової історико-політичної думки. Саме М. Бакунін і П. Кропоткін стали продовжувачами ідейної спадщини західноєвропейського анархізму – В. Годвіна, М. Штірнера, П. Прудона – в його класичному варіанті. Вони не лише підняли це вчення на новий ступінь розвитку, надавши йому всесвітню популярність, але і виробили на його основі нові напрями, такі як анархо-колективізм (М. Бакунін) і анархо-комунізм (П. Кропоткін).

Наслідуючи ідеї класичного анархізму, М. Бакунін і П. Кропоткін спробували пристосувати їх до тих нових умов, які склалися в Європі у другій половині XIX - першій чверті XX століття. Багато з цих ідей були перероблені ними стосовно дійсності Російської імперії. Іншими словами, вони продовжили справу своїх попередників, наповнивши їх ідеї новим змістом, ставши, таким чином, головними наступниками цього вчення.

Обидва напрями російського анархізму об'єднує один початок - благородна мета – досягнення найвищої свободи для людини. В основі їх вчення лежить ідея збереження природної свободи особи і визначення реальних шляхів досягнення її незалежності від всякої влади і, передусім від влади держави. Таку можливість анархісти пов'язували з реорганізацією всієї ж самої влади так, щоб вона із засобу пригноблення свободи стала засобом її досягнення і захисту. Тому не випадково такі взаємовиключаючі поняття, як анархія і влада тісно переплітаються в історико-політичній теорії родоначальників російського анархізму. Це призводить до того, що вчення стає співзвучним з сьогоденними очікуваннями і надіями громадян добитися від влади в особі держави вироблення надійних гарантій, які б забезпечували захист їх прав і свобод.

Проблема влади і держави, що отримала розвиток в переконаннях теоретиків російського анархізму, є однією з найскладніших і практично недосліджених в українській історичній науці. Досі немає спеціальних робіт, в яких би у вигляді системної послідовності були проаналізовані погляди російських анархістів з цих питань. Позначається прихильність старим,

сталим поглядам в оцінці позиції анархістів по відношенню до влади, як її повне заперечення.

Сучасність і гострота теми їх досліджень визначається: по-перше, потребами об'єктивного вивчення і адекватного розкриття анархістської концепції; по-друге, необхідністю подолання негативних ідеологічних штампів, які склалися у минулому, особливо в радянські роки, відносно ідейного змісту поглядів і діяльності мислителів; по-третє, збільшеною значущості багатьох його теоретичних побудов для сучасності.

На сьогоднішній день стоїть головне завдання - розробка єдиного соціального ідеалу і шляхів практичного його здійснення (без насильства, кровопролиття, у рамках законності, на основі вільного волевиявлення кожної людини). Тим самим, йдеться про програмний документ нашої епохи, що здатний згуртувати все сучасне прогресивне людство і забезпечити перетворення соціального життя на принципово нових, істинно розумних і справедливих засадах.

Відсутність переконливих гарантій свободи особи, слабкий розвиток механізмів самоврядування, зростання бюрократичного апарату, відчуження широких верств населення від власності дозволяє говорити про те, що ідеї анархізму існуватимуть до того часу, поки існує держава з усіма її недоліками. У зв'язку з цим, нині отримує особливу актуальність проблема серйозного соціально-філософського та історичного аналізу спадщини класиків анархізму.

Вчення М.О. Бакуніна, при усьому його утопізмі, привертає увагу, передусім, своєю гуманістичною спрямованістю, проповіддю свободи особи, активним неприйняттям деспотизму у будь-якій його формі. Його виступи проти одержавлення усіх сторін життя суспільства, пошук шляхів і засобів реалізації соціального ідеалу в інтересах кожної людини не можуть залишитися сьогодні непоміченими. Актуально у наш час звучить анархістська критика „державного соціалізму”, по-новому сприймаються ідеї розвитку народного самоврядування, а також організації суспільства на принципах федеративного устрою.

Держава, на думку анархіста є „офіційною і правильно встановленою опікою меншості компетентних людей ... щоб наглядати і управляти поведінкою цієї великої і жадливої дитини – народу”. Оскільки влада прагне себе залишити на багато століть, „дитина” ніколи не досягне повноліття, поки над ним панує згадана опіка. „Там, де починається держава,

закінчується індивідуальна свобода, і навпаки. Свобода неподільна: не можна відсікти її частину, не убивши цілком” [1, с.138].

Держава, по Бакуніну, - гарантія спокійної експлуатації, воно узаконює, зберігає ті стосунки в суспільстві, які „знаходить”. Тут проявлялося певне розуміння вторинності держави, первинності суспільства і громадських стосунків. Він бачив, що держава гарантує одним – „їх багатство” і „свободу, ґрунтовану на власності”, а іншим – „їх бідність” і „рабство, незмінний наслідок їх убогості”. І це твердження наявної в суспільстві несправедливості, по Бакуніну, - „істинна місія держави” [2, с.242].

Бакунін прагнув здійснити в Росії соціальну революцію, він пропонував боротьбу з державністю, бо державність була для нього джерелом всякої соціальної нерівності. „Ми оголошуємо себе ворогами всякої урядової, державної влади, ворогами державного устрою взагалі, і вважаємо, що народ може бути тільки тоді щасливим, вільним, коли... він сам стане творцем свого життя” [3, с.96].

Бакунін знав тільки єдину форму революційної боротьби - негайне всенародне повстання робітників для руйнування державного устрою і організацію на його місці „братерського союзу вільних продуктивних асоціацій, загальних і обласних федерацій, що буде стосуватись безмежно людей усіх мов і народностей”. Він вказував - борг кожного чесного революціонера підтримувати в народі інстинктивний дух протесту, його постійну готовність до революції.

На думку вченого, головним недоліком, що паралізує і робить неможливим, загальне народне повстання в країні, були замкнутість громад, роз’єднання селянських місцевих світів. Тому, пропонував він, потрібно розбити цю замкнутість і провести між окремими особами „живий струм революційної думки, волі і справи”. Це можна було зробити лише за допомогою встановлення зв’язку між міськими фабричними робітниками і селянством. З кращих Бакунін пропонував зробити непохитну силу, яка і повинна була всезагальним тиском провести в Росії соціальну революцію.

У своїх роботах Бакунін дає блискучу, послідовну критику державного соціалізму (перед усім усього марксистського), яка виявилася багато в чому пророчою. Не вірячи у тимчасовий характер „диктатури пролетаріату”, що пропонувалася Марксом, (оскільки будь яка диктатура прагне себе залишити назавжди), заперечуючи марксистську ідею правління „наукових соціалістів” і можливість введення соціалізму через тотальне одержавлення громадського життя і виробництва, Бакунін зазначав: оскільки експлуатація і влада

нерозривно пов'язані один з одним, знищення першої при збереженні другої неминуче призведе до появи нового класу – „червоної бюрократії”, що йде на зміну старим експлуататорським класам [4, с.167].

Бакунін закликав до Соціальної Революції, що руйнує класово-державні інститути сучасного суспільства і змінюючи їх бездержавно-соціалістичною федерацією громад, комун, трудових колективів. Головною силою, здатною здійснити революцію, Бакунін вважав в Європі пролетаріат („чорноробів”), а в Росії - селянство. Таким чином, теоретик радикалізував прудонівський анархізм, розвинув його і популяризував в робітничому русі. Підсумком діяльності Бакуніна стало широке поширення анархізму - передусім в Іспанії, Італії, Швейцарії, Росії, Бельгії, Голландії, у Франції і в деяких інших країнах. Найбільш помітним проявом цього процесу стало виникнення анархістського крила в Міжнародному товаристві робітників (Першому інтернаціоналі) і Паризька Комуна, в якій анархісти зіграли одну з провідних ролей [5, с.114].

Михайло Олександрович був прибічником федералізму. Він багато писав про необхідність вільної федерації слов'янських народів, республіканської федерації слов'янських земель, про „загальну федерацію європейських республік” як про кінцеву мету революції в Європі. Анархіст вважав, що революційний рух в Європі закінчиться лише у тому випадку, коли уся вона перетвориться на федеративну демократичну республіку [6, с.340-349].

Федералізм Бакуніна - результат прагнення знайти якусь альтернативу бюрократичній централізації царизму. Це наслідок визнання їм рівноправ'я націй, їх, права на самовизначення при переконаності в необхідності союзу народів у боротьбі за свободу. Формою такого інтернаціонального союзу і повинна була послужити, на його думку, вільна державна федерація. В той же час радикальний федералізм Бакуніна 1840-х рр. - ступінь у формуванні анархістських ідей федералізму.

Порівнюючи царську Росію із Західною Європою, Бакунін зазначав, що хоча Росія і здається спокійніше і менше говорять про недоліки, ніж у Європі, але це ще не означає, що Росія краща: „Західна Європа тому іноді здається гірше, що в ній всяке зло виходить назовні, мало що залишається таємним. У Росії ж усі хвороби входять у всередину, з'їдають саму середину громадського організму”. Закони Російської імперії як і сама ця держава, по Бакуніну, не захищають інтереси і волю народу. Народ безправний. Необмежена влада належить монархові [7, с. 240].

В свою чергу, П.О. Кропоткін стверджував, що закони, встановлені державою, заважають розвитку взаємної підтримки і рівності, неминуче породжують зловживання. Він погоджувався з формулою: Багато законів - багато злочинів! Усі зведення законів, по Кропоткіну, поневолюють сьогодення і майбутнє в угоду минулому... [8, с. 12]

Визнавав, що від минулого може запозичуватися і позитивне. Але в законах його настільки мало, що вони прирікають на безпліддя усі моральні поняття... Закони, якщо вони захищають покарання за їх порушення, самі стають джерелом і причиною нових порушень моральності. Всяке зведення законів є кристалізацією минулого, написане, щоб завадити розвитку майбутнього... [9, с. 12]

Кропоткін відмічав, що закон походить з „права сильного”. У зародку, закон походив з „народного договору” на всенародному віче, хоча цей договір і не був повністю вільним і добровільним оскільки „сильний і багатий вже тоді міг нав’язати частково свою волю”. Поступово народ усе більше відтіснявся від процесу ухвалення законів, привілейована меншість монополізувала цю діяльність. З часом закон став „зряддям для підтримки експлуатації одних людей іншими, для затвердження влади експлуататорів над нижчими прошарками”... [10, с. 114]

Кропоткін не просто бачив зв’язок законів і панівних класів, але прагнув виділити ряд аспектів цього зв’язку: історичний, економічний, політичний, юридичний - і використати цю ідею для пропагандистської роботи. Проте анархічні уявлення про діалектику історичного розвитку, природу класів і соціальної структури суспільства, сутності та історичних перспектив держави призвели до абсолютизації класово-експлуатаційного характеру законодавства і не дозволили йому в належній мірі розкрити інші важливі фази розвитку цього соціального інституту. [11, с. 115]

Актуальність гуманістичних ідей Кропоткіна полягає у виробленні підходу до вирішення питання про співвідношення історії, політики і етики. Його політична етика (з її консолідуючим суспільство початком) пояснює перспективи збереження соціального світу. За глибоким переконанням самого класика анархізму, рішення етичних проблем гостро потрібне людям саме в епоху криз, воєн і революцій. Хоча на сьогоднішній день, наприклад, прагматичне завдання контролю витрат величезних економічних і природних ресурсів (ціною агресії і порушення встановлених правил) є для політичної влади ряду держав дуже важливою.

Вчений розглядав історію як ланцюг цивілізацій, кожна з яких проходить певне коло розвитку: від первісного племені до сільської громади. Наступна фаза - вільне місто яке стає державою. Держава, по Кропоткіну, виступає як форма організації фінального періоду розвитку будь-якої цивілізації, що циклічно повторюється, перед її загибеллю. Оскільки розвиток людства триває, держави виникають у різних народів в різні історичні епохи. У одного і того ж народу держава, виникнувши, могла зникнути і через певну кількість століть знову відродитися. [12, с. 38-39]

Говорячи про час походження централізованої держави, дослідник зазвичай виділяв три епохи: прадавню, по хронології співпадаючу в основному з рабовласницьким ладом, другу половину першого тисячоліття нової ери і, нарешті, XV - XVI ст., коли, з'являються сучасні держави в Європі.

Вчений, вважав, що держави в Європі почали з'являтися також під впливом необхідності протидіяти східним завойовникам – монголам, туркам, маврам, для стримування їх натиску.

Кропоткін бачив спадкоємність феодальної і буржуазної держави як політичних інститутів. Зазначав, що в результаті буржуазної революції одні гнобителі народу замінені іншими. Він визнавав, що в ході англійської і французької революцій буржуазія прагнула не зруйнувати колишню державу, а захопити цю установу, щоб використати її для встановлення і захисту своїх привілеїв. [13, с. 35]

Теорія Кропоткіна, також, внесла істотні зміни у розвиток громадської думки. Його критика державного централізму, переконаність у необхідності відчуження адміністративного апарату від громадянського суспільства зробили значний вплив на формування багатьох соціально-політичних концепцій. Сучасні послідовники Кропоткіна вважають, що анархізм в трактуванні цього мислителя є найрадикальнішим знаряддям критики цивілізації.

Система Петра Олексійовича привертала увагу сучасників своєю гуманістичною спрямованістю, спробами синтезу і гармонії світу, прагненням пояснити усі явища в сфері громадського життя об'єктивними законами природи.

Під анархією, він також розумів світогляд, який ґрунтується на механічному розумінні явищ, що охоплює усю природу, включаючи і життя людських спільнот. У своїх побудовах, теоретик російського анархізму значне місце приділив питанням революції. Він не вважав, що народ зможе

здійснити негайний революційний виступ і ставив питання про створення анархічної партії для тихої підготовчої ідейної роботи.

Соціальну революцію він вважав закономірним явищем історичного процесу, різким стрибком у гору, який повинен привести до повного знищення усіх інститутів влади і державних установ. На його думку, анархо-комунізм можна вводити відразу після руйнування старих порядків в ході революції. Хто ж здійснить цю велику революцію? Її можуть зробити тільки самі - робітники і селяни і трудові елементи з інтелігенції, - писав Кропоткін [14, с 16,26]. Він так само заперечував необхідність революційного уряду, не визнавав ніякої революційної диктатури, оскільки при ній, на його думку, „революція неминуче перероджується у свавілля і в деспотизм”.

У Петра Олексійовича з’явилася упевненість, що це почуття високої моральності, органічно властиве народу, запанує над стихією революції і у повсталих вистачить сил не застосовувати мерзотні засоби, якими зараз користується пануюча меншість.

Як вчений – дослідник, суспільствознавець та історик, Кропоткін прагнув поставити розробку теорії анархізму на наукову основу. Для нього анархізм не просто ідеал вільного бездержавного громадського устрою, а філософія – філософія і природи, і людського суспільства і історії. Цей світогляд, який сприймає людину як частину органічного світу. Метод пізнання П. О. Кропоткіна ґрунтується на єдності усього живого на землі і загального для усіх закону взаємної допомоги і солідарності. Цей закон складає свого роду стрижень усієї соціальної концепції Кропоткіна.

Петро Олексійович Кропоткін – воістину явище не лише вітчизняної, але і світової культури. Увесь свій могутній талант дослідника історії людства він присвятив одній меті – зробити гідним життя людини, гармонізувати громадські і особисті інтереси, навчити кожного відчувати себе органічною частиною природи і суспільства.

Отже, анархістські теорії класиків російського анархізму, примушують звернути увагу на необхідність глибокого історичного вивчення і вдосконалення усіх стосунків громадської влади, політики її здійснення, а анархістський ідеал створення вільних взаємовідносин людей в різних сферах їх діяльності служить моделлю і для сьогоденного формування громадських стосунків.

Вивчення історії анархістської теорії примушує звернути увагу на необхідність глибокого вивчення і вдосконалення усіх стосунків громадської влади, політики її здійснення, а анархістський ідеал створення вільних

взаємовідносин людей в різних сферах їх діяльності служить моделлю і для сьогоденішнього формування громадських стосунків.

Джерела та література

1. Сандомирский Г. Торжество антимилитаризма (к истории анархистского движения). - М., 1920. – 284 с.
2. Бакунин М. А. Избр. соч. - Т. II. - М., 1919;
3. Канев С.Н. Революция и анархизм. – М., 1974. – 201 с.
4. Пирумова Н. М. Социальная доктрина М. А. Бакунина. - М., 1990. – 301 с;
5. Зильберман И. Б. Политическая теория анархизма М. А. Бакунина. Критический очерк. - Л., 1969. – 284 с.
6. Бакунин М А Собр. соч. и писем. Т. III. - М., 1935;
7. Бакунин М А Собр. соч. и писем. Т. III. - М., 1935;
8. Кропоткин П.А. Узаконенная месть, именуемая правосудием. - М., 1906. – 137 с;
9. Кропоткин П.А. Узаконенная месть, именуемая правосудием. - М., 1906. – 137 с;
10. Кропоткин П.А. Великая Французская революция, 1789-1793. - М., 1979. – 301 с;
11. Кропоткин П.А. Великая Французская революция, 1789-1793. - М., 1979. – 301 с;
12. Кропоткин П.А. Справедливость и нравственность. П.; М., 1921. – 480 с;
13. Мкартичан А. А. Кропоткин о революционном терроре // Вестник МГУ. Серия: Философия. - 1992. - №1. - С. 35;
14. Гроссман-Рошин И. С. Характеристика творчества П. А. Кропоткина. - Пг., М., 1921. – 145 с;

Аннотация

В статье освещаются идеи классиков русского анархизма и мировой политической мысли, М.А. Бакунина (1814-1876), П.А. Кропоткина (1842-1921). Особенное внимание уделяется современному значению их взглядов, которые осуществили важное влияние на анархистское движение России и разных стран мира, анализируются основные линии эволюции их воззрений.

Ключевые слова: анархизм, политическое сознание, равенство, прогресс, общество.

Annotation

The ideas of classics of Russian anarchism and world political idea are illuminated in the article, M. Bakunin (1814-1876), P. Kropotkin (1842-1921). The special attention is spared to the modern value of their looks that carried out important influence on anarchist motion of Russia and different countries of the world, the mainlines of evolution of their views are analysed.

Keywords: anarchism, political consciousness, equality, progress, society.

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 303.446.4+631.115.6(477)

Наталія Черніговець
(м. Київ)

ІММІГРАНТСЬКІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ КОЛЕКТИВИ У ВИСВІТЛЕННІ РАДЯНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Здійснено історіографічний аналіз та систематизовано радянські дослідження, які висвітлюють етап становлення та діяльності на території України інтернаціональних колективів.